

Journal of Universal History Studies

Eski Mezopotamya Ticaret Yolları¹

Ancient Mesopotamian Trade Routes

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 01.09.2020/22.09.2020

pp. 84-98

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3/(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) • October • 2020 •

Hasan Ali Şahin

Erciyes University, Professor Doctor, Department of History, Kayseri, Turkey

Email: hasahin@erciyes.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-7391-7598

Cite: Şahin, H . (2020). Eski Mezopotamya Ticaret Yolları . Journal of Universal History Studies , 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) , 84-98 . DOI: 10.38000/juhis.789051

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor. (Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Güney Mezopotamya’da yaşayan Sumerlerin erken tarihlerde komşu ülkelerle ticarete geçmelerinin sebebi yaşadıkları coğrafyada toprak dışında bir malzemenin olmayışından kaynaklıdır. Sumerler resmi binaları tuğladan, özel evleri ise kerpiçten yaparlardı. Gerek tapınakları süslemek için gerekse silah hammaddesi olarak kalay, bakır, değerli taşlar, altın, gümüş vb. şeyleri komşu ülkelerden tedarik etme yolunu seçtiler. Bu maksatla kara yolundan Elam ülkesine, Anadolu ve Suriye limanlarına, Körfezden su yolu ile Dilmun (Bahreyn), Magan (Umman) ve Meluhha (İndus, günümüz Pakistan)a ulaşarak buralardan bahsettiğimiz değerli madenleri taşıdılar. Böylelikle Sumerler’den itibaren bu bölgenin ticari ilişkileri komşu ülkelerle devam etti. Sumerlerin, Akadların, Asurluların, Babillilerin hammadde ihtiyaçları bazen ticari ilişkilerle bazen de yapılan askeri seferler sonucu yağma ve haraç yoluyla sağlandı diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Sümerler, Ticaret yolları, Anadolu, Susa, Bahreyn, Umman

Abstract

The reason why the Sumerians living in Southern Mesopotamia started to trade with neighboring countries in the early years is due to the lack of any material other than the land in the geography they live in. Sumerians used to build official buildings from brick and private houses from adobe. Tin, copper, precious stones, gold, silver, etc. are used both to decorate temples and as weapon raw materials. They chose to procure things from neighboring countries. For this purpose, they reached Elam country, Anatolian and Syrian ports from the land route, Dilmun (Bahrain), Magan (Oman) and Meluhha (Indus, present day Pakistan) by water from the Gulf and carried the precious mines we mentioned here. Thus, the commercial relations of this region continued with neighboring countries since the Sumerians. We can say that it was obtained sometimes through trade relations and sometimes through pillage and extortion as a result of military expeditions. We can say that the raw material needs of the Sumerians, Akkads, Assyrians and Babylonians were met sometimes through trade relations and sometimes through pillage and tribute as a result of military expeditions.

Keywords: Sumerians, Trade routes, Anatolia, Susa, Bahrain, Oman

Giriş

Fetihler, askeri seferler ve baskınlar ganimet olarak gerekli malzemeleri elde etmek için kullanılırdı. Özellikle, M.Ö. üçüncü binyılın son yüzyıllarında güçlü Mezopotamya imparatorlukları bazı komşuları bastırıp geçici olarak kontrol etmeyi başardı. Bu devletler vasallardan haraç olarak veya hayati bölgelerde daha kalıcı bir askeri veya ticari varlık oluşturarak mal akışını güvence altına almaya çalıştılar. İran'ın güneybatısındaki Susa, M.Ö. 3. binyılın son yüzyıllarında sık sık Mezopotamya krallarının egemenliği altındaydı. Eski Akad İmparatorluğu, Cezire'nin kuzeyinde, güney Anadolu'yu izleyebileceği Nagar (Tell Brak) kalesini inşa etti. Ancak Yeni Asur İmparatorluğu'nun yükselişinden önce, M.Ö. ilk binyılda, bu alanların çoğu nadiren zapt edildi. Mezopotamya tarihinin çoğunda kesinlikle bu katkının odak noktası olan M.Ö. ikinci binyılın ilk yüzyıllarında ticaretin tercih edilen, en verimli ve muhtemelen en ucuz malzemeleri elde etmenin en kolay yolu olduğu anlamına geliyordu. Bölgelerarası değişim şeklinde, eşek kervanları ve tekneleri ile yurt dışına ulaşan girişimciler, tercihen koloni, pazar kasabaları ve Basra Körfezi'ndeki Bahreyn, güneybatı İran'daki Susa gibi ticaret limanlarına veya çeşitli bölgelerden tüccarların bulunduğu Yukarı Fırat'ta Emar ve Karkamış şehirlerine ulaşıyordu. Ticaretin önemi, özellikle Yukarı Fırat bölgesinden ve Basra Körfezi bölgesinden gelen yabancıların Mezopotamya şehirlerine ve rıhtımlarına alıcı ve satıcı olarak kabul edildiği anlamına geliyordu (K.R. Veenhof 2010, s. 42).

Eski Asur Şehri bir yandan Güney Mezopotamya'dan gelen ve kuzeye doğru uzanan, diğer yandan doğudan gelen ve Akdeniz'e ulaşan yollar üzerinde bulunmaktaydı. Bu yüzden M.Ö. II. bin yılbaşlarında bir yandan Anadolu, öte yandan İran, güneyde Babil ve batıda Suriye ile ticari ilişkiler geliştirilerek, Asur Şehri her türlü malın alınıp satıldığı bir açık pazar haline gelmişti.

Anadolu-Mezopotamya ilişkilerine ışık tutan ilk belgeler, şar-tamhari metinleri adı verilen Akadca vesikalardır. Bu belgelere göre, Akad Kralı Sargon (M.Ö. 2334-2279) Anadolu'ya sefer yapmıştır. Bunun nedeni, Anadolu'da Puruşanda şehrinde oturan Akadlı tüccarların yerliler tarafından taciz edilmesi sonucu Sargon'dan yardım istemeleridir. Bu olayın anlatıldığı belgeler Mısır'daki Tell el-Amarna arşivinde bulunmuş olup, bunun bir kopyası da Boğazköy'de ortaya çıkmıştır. Boğazköy nüshası Hititçe yazılmış olup, M.Ö. 14. yüzyıla aittir. Sargon'un batı seferini anlatan bir belge de, Kültepe'de 1958 kazı mevsiminde ortaya çıkmıştır. Bu belgede(Günbattu 1998, s. 261-279), Hattum, Kaniş, Hutura, Kilarie, Hahhum, Luluwa gibi Anadolu şehirlerinden bahsedilmektedir.

Sargon'dan sonra torunu Naram-Sin (M.Ö. 2254-2218) Anadolu'ya bir sefer düzenlemiştir. Naram-Sin'in savaştığı krallar arasında Kaniş kralı Zıpani, Kursaura kralı Tişkenpi, Hatti kralı Pampa, Turki kralı İİşu-nail sayılmaktadır.

Anadolu-Mezopotamya ilişkilerine ışık tutan bir diğer belge ise, Lagaş Beyi Gudea'nın (M.Ö. 2144-2114) yazdırmış olduğu silindir kitabesidir. Sumerlerin son kez tarih sahnesinde göründükleri dönem olan III. Ur Devri'nde Lagaş şehrinin beyi olan Gudea'nın Tanrı Ningirsu adına bir tapınak yaptırdığı ve bu tapınağı süslemek için, Magan ve Meluhha'dan kereste, Amanos dağlarından güzel kokulu sedir ağacı, Hahhum'dan ise, altın tozu getirttiği anlatılmaktadır(Tosun-Yalvaç, 1976, Gudea Statüsü B, s. 34-35). Böylece, Anadolu-Mezopotamya arasındaki ilişkilerin M.Ö. 2400'lerde Akad Devleti zamanında başlayıp, bu devletin yıkılmasından sonra, III. Ur Devri'nde de devam ettiği ve Koloni Devri'ne gelindiğinde ise, daha sistemli ve daha kapsamlı bir ticari ilişkiye girişildiği görülmektedir.

Son dönemlerde Türkmenistan'ın kuzey-doğusundan kuzey'de Afganistan'dan güneyde Arab-Fars körfezine kadar bölgelerdeki erken medeniyetlerin gelişimi ve orijini ile ilgili önceki görüşler değişti. 1960 ve 1970'lerde M.Ö. 4. ve 3. binyıl sitelerinde İran'da (Godin-Tepe Tal İblis Tali Malyan, Tepe Yahya, Şahdan ve Şehri-sohta) beklenmedik ölçüde zengin teknolojik ve felsefi şehir merkezlerini açığa çıkardı.

Türkmenistan'ın güneyindeki Altın-tepe ve Namazgahtepe'de yapılan kazılar Orta Asya kültürlerinin Mezopotamya ve İndus kompleks toplumlarının ortak geleceğini açıklar. Namazgah medeniyeti Türkmenistan için öncül medeniyet olarak bilinacak, radyo-karbon tarihleri Orta Asya'da şehirleşmenin Sumer-İndus ve İran'la aynı çizgide bağımsız ve farklı olarak geliştiğini göstermiştir. Kuzey Afganistan'daki Baktria'nın güneyindeki mezar soygunlarının sonuçları sürpriz olmadı. Türkmenistan ile Margiana (Merv vahası üzerine kurulmuş tarihi bir bölgedir) yakın ilişkileri gösterdi. 3. binyıl sonu ile 2. binyıl başlarına tarihlenen özellikle madencilik ile taş oymacılığı konusunda benzerliği görüldü(T.F. Potts, 1993, s. 379-402).

İran ve Turan şehir kültürünün gelişiminin radikal bir şekilde yeniden takdir edilmesiyle yükselmiştir. Yakınoğu'nun doğusu denilen bölge çok önemli bir kıvrılma özelliği, geniş ticaret ve diğer kültür merkezleri olup, bunlar Türkmenistan, Baktria, İndus, İran ve Arap körfezi arasındadır. Proto-Elamca tabletler ve diğer bürokratik kayıtlar M.Ö. 3. binyıla ait Susa'da bulunmuş olup, Sistan'a kadar işaretlendi. Sumer kültürünün doğu sınırını uzattı veya Proto-Harappa dünyasının kısıyına kadar direkt ilişkileri gösterdi. M.Ö. 3. binyıl ortası ve sonunda madencilik taş işçiliği gliptik, trans-Elamit ve Baktria stili eserlerin geniş bir şekilde Baktria'dan Belucistan ve Susa'ya kadar ulaştığı görülmüştür. Buradaki işçiliğin uzun süre farz edildiği gibi yerel üretim olmadığı bilakis, 1000 km kuzey-doğu ekseninde değişim ağının yayıldığını gösterir.

Büyük İndus vadisiyle Mezopotamya arasındaki ilişkiler bu zamanda İran ticaret yollarının çöküşüyle başladı. Sumer tabletlerinde Dilmun diye anılan yer ki, burası Güney Mezopotamya'ya ulaşan doğu deniz ticaretinin bir antreposu olarak belirtilir. Belgelerde Magan ve Meluhha aynı şekilde Marhasi (Güney İranda Kirman) Sargon ve haleflerine ait olan Akadca belgelerde geçer. Sargon'un bahsettiği gibi, Meluhha gemileri Agade kentinde demirlemiş ise, bunlar muhtemelen Meluhha yapımı eşyaların ticaretiyle ilgili değildi. Bunlar önce Magan'da bekliyor veya Dilmun'da yüklerini indiriyordu. Bunlar aracı limanlardı. Meluhhalılar eşyalarını hammaddeler, bakır, diorit, ahşap ve statit gibi maddeleri getirip burada satıyorlar sonra bunlar Mezopotamya'ya taşıyorlardı. Tabii ki, Sumerler ya da Akadların bunun karşılığında ne verdikleri açıklanmıyor. Geleneksel olarak bilim adamları, Mezopotamyalıların kumaş ve yağ gibi görünmez ihraç maddeleriyle madenler, taşlar ve ahşapları Körfez ya da Güney Asya'dan değiştirdiklerine inanmışlardır. Lagaş'tan Sargon öncesi belgelerde Mezopotamya hububatı aromalar, yün ve gümüşün Dilmun'dan bakır ve kalayla değiştirildiğini görmekteyiz. Mezopotamya'da ve Dilmun'da gümüş madeni bulunmaz ancak Harappa sitelerinde bulunurdu. Akad Devri öncesinde kalayın Dilmun'dan gelmesi iddiası oldukça şaşırtıcıdır, zira kalay/bronz İran'da çok bilinmez, aynı zamanda Körfezde ve İndus vadisinde ancak Sargon döneminden sonra bilinir. Kalay, bu görünmez ihracatın farklı bir formudur. Bu "görünmez ihracat" tahıl, tekstil, yağ Mezopotamya ile Dilmun ticaretinde ve hatta Magan'ın batı kıyılarıyla olan ticarete makuldür. Fakat büyük tahıl ve tekstil gemilerinin olması zordur. Meluhhalıların Aşağı İndus vadisinden geçmeleri zordur. Mezopotamya gemilerinin/botlarının Magan ve belki de İndus vadisinde 3. binyıl sonlarında ulaşmalarının araştırılması gerektiği belirtildi. Ancak Meluhha deniz tüccarlarının Mezopotamya'dan Dilmuna veya Magana bakır, diorit, statit gibi bozulabilir eşyaları taşıyabiliyorsa İndus vadisine geri getirebilirdi. Ayrıca, bozulmayan Mezopotamya eşyalarının Güney Asya'da olabileceği

açıklanır. Mezopotamya ile Meluhha arasındaki ticaretin halen spekülâtif olacağından daha çok araştırılması gerekir. Ancak şu an daha çok kültürel ve sosyo-ekonomik olarak Körfez ticaretinin önemi görülür (Christopher P. Thornton 2013, s. 602).

Bu dönemde İran'ın batı yarısı Susa dahil olmak üzere Şimaşki Hanedanı tarafından ve yaklaşık M.Ö. 1900'den itibaren Sikkalmah hanedanı tarafından yönetildi. Bu hanedanın ekonomik alanı, yukarı ülkelerin yani Zağros dağlarının ve Kura ırmağı vadisinin kontrolü, Anşan civarındaki (Tell-ı Malyan) ve Susa'daki tarım işletmeleri üzerine kurulmuştur. Daha sonraki döneme ait az bilgi olmasına rağmen, M.Ö. 18. yüzyılın ilk on yıllarında Susa kalay bulunan bir yer olmuştur (Dercksen, 2004, s. 27).

Susa'nın doğu sınırına ilişkin en eski yazının kanıtı yüz yıl önce Fransa'nın Susa'da yaptığı kazılardan geldi. Susiyana, Sumer kültürünü 4. bin yıl boyunca genişletmiştir. (Geç Uruk/Susa II). Bu dönemde güney Mezopotamya'da tam ölçekli şehircilik yükselmişti. Yönetim aygıtları özellikle çağdaş Urukla karşılaştırılır. Benzer organizasyonel kanıtların paylaşıldığını gösteren kil taşıyıcılar, tarım toplumunu resmeden işaretler, bullalar, kil mühürler, kavanozlar ve numaralı tabletler, işaretler otoriteyi tanıtmak için kullanılan tipik silindirik mühür baskılarıdır (Potts, 1993, s. 384).

M.Ö. 1950-1850 yıllarını kapsayan İsin-Larsa Devri'nde, Mari'de Yahdun-Lim kralı olarak bulunuyordu. Bu devirde Mari Krallığı'nın hâkimiyet sahası Hana ve Terqa şehirlerine kadar ulaşıyordu. Orta Fırat bölgesinde yer alan Mari şehrinin Babil üzerinden gelerek Akdeniz'e giden ticaret yolu üzerinde önemli bir işlevi bulunduğu gibi, Mari'den itibaren Habur Vadisini takip ederek giden yol Qattunan'a ulaştığında mallar ırmağın doğu kıyasına taşınırdı. Habur'un doğusundan giden yol Şubat-Enlil'e ve Habur üçgenindeki diğer şehirlere ulaşırdı, batıya doğru giden kolun ise, Eski Asur yolu ile birleştiği anlaşılır. Mari'den itibaren kuzey-batı istikametinde ilerleyen yoldan Emar'a (Meskene) ulaşıp, oradan Halep'e ve Halep'ten Qatna yolu ile Hazor üzerinden Gazze'ye varılırdı. Buradan Mısır'a giden bir yol bulunurdu (Hesse, 2006, s. 12-13). Böylece, Mari Mezopotamya ve Suriye'den güney-kuzey ve doğu-batı istikametinde giden yolların önemli bir uğrak yeri olmuştur.

Eşnunna Daduša'nın son yılı, Hammurabi'nin 13. yılına tarihlenen ve Larsa'da bulunan bir senet, kalay almak üzere Susa'ya bir yolculuktan bahseder (TCL 10, 125). Mari kralı Zimrilim ile Susa kralı arasında kısa bir uzlaşma döneminde Mari'ye kalay sağlanmıştır. Özbekistan'da çıkarılan kalay madeni, Sikkalmah Hanedanı tarafından kontrol edilen bu yoldan ulaşıyordu. Bu yol Mezopotamya'dan önce Susa'ya direkt olarak varıyordu. Ancak, Susa'dan gelen tüccarların yolu, Mezopotamya'ya ulaşmasıyla birlikte merkezi modern Bağdat yakınlarında olan Eşnunna Devletinin topraklarından geçiyordu. Bu devletin tarihi hakkındaki detaylar halen karanlıktır. III. Ur Devleti'nden bağımsızlığını elde etmesinden sonra Eşnunna Devleti 15 yıl bağımsız olmuştur. Subarlar tarafından fethedildiğinde, müstevliler İsin kralı İşbi-Erra'nın yardımıyla kovulmuşlardır. Elamla olan ilişkiler yoğun görünmektedir. Bilalama'nın kızı Mekubi M.Ö. 1970'te Şimaşki kralı Tan-Ruhuratir ile evlenmiştir. Fakat Bilalama'nın kısa hakimiyetinden sonra Eşnunna tekrar işgale uğramıştır. M.Ö. 20. yüzyılın ilk yarısında Eski Asur kralı İlišuma Bilalama ile çağdaştır. Ancak, Eşnunna, İlišuma'nın özgürlük verdiği Akadlılar arasında geçmez. Bu liste her halde Asur için önemine binaen seçilmiş olup, Awal, Kismar ve Dēr'in içinde bulunduğu yerlerdir. Dēr Şehri, Susa ve Mezopotamya arasındaki yol üzerindedir (Dercksen, 2004, s. 27).

Eşnunna M.Ö. 1920'den itibaren yaklaşık olarak 1860'ta İpiq-Adad II'nin idaresinin başlarına kadar gücünü yitirmektedir. Bu dönem Kaniş kârumunun II. tabakasından gelen belgelerin kapsadığı ve

Anadolu-Asur ilişkilerinin devam ettiği, Asur kralları Şarru-kēn, Puzur-Aššur II, Naram-Suen ve Erişum II dönemidir. Eşnunna herhangi bir siyasi gücün yokluğundan istifade etmiş olmalıdır. Asurla olan kalay ticaretinin kronolojik gelişimi konusunda bilgi olmasa da Eşnunna'nın bu çağdaki önemi Asur tarafından kalay ithalatında anlamlı olmasıdır. Susa'dan Asur'a giden yol Dēr ve Awal üzerinden geçerek buradan dağ eteğindeki yoldan Asur'a ulaşmaktaydı(Dercksen, 2004, s. 27).

Merkezi körfez bölgesi Geç Uruk devrinde Mezopotamya ile ilişkileri yeniledi. Kısmen arkeolojik kanıtlar ve kısmen de Uruk tabletlerinden, 3. binyılın 2. yarısında Bahreyn ve Suudi Arabistan bölgesinin doğusundaki Dilmunla ilgili metinlerde bakır ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden Umman bakırı merkezi körfezi geçerek ya da Dilmun-Umman yarımadasını da kullanarak güneyindeki bölgelere kadar geniş bir coğrafyaya ulaşmanın edebi ve ekonomik belgelerdeki kanıtları bulunur. Birincisi *enku.dilmun*, *Dilmun.enku*, vergi yada kira toplamayla ilgili bir memurdur. Dilmun vergi toplayıcısı olarak görevlendirilmiştir. Bu adam Körfezden ticari ilişkilerle ilgili taşıdığı eşyaların bir kısmını toplayan kişidir. Edebi metinlerde metaller, tunç, Dilmun baltası gibi objelerden bahsedilir. Ekonomik belgelerde Dilmun'dan bakır, tekstil söz konusudur. Bir balya Dilmun kumaşı ya da tereyağı gibi. NUN.E. DİLMUN, 30 adet Dilmun eşyasından bahsedilir(Robert Carter 2013 s. 589).

Kalayın Asur'a taşınmasında takip edilen yol konusunda bilgi veren tabletlerden hareketle, Asur'un güneyinden gelen yol için māt šapiltum "Aşağı Ülke" ifadesinin geçtiği belirtilmiştir(Dercksen 2004, s. 28). Şallim-ahum tarafından ortağı Pūšu-kēn ve oğlu Dān-Aššur'a gönderilen iki belgede geçer. AKT 3, 73: "Tüccara ait olan 33 mana gümüş için Kusia buraya taşıdı. Şehrin hükmüne göre gümüşün 1/3'ü kalay satın almak üzere yoktur. Aşağı ülkeden kervanın gelmesi üzerine ben eşyaların ticaretini satın alacağım ve Kusia onu sana taşıyacak" deniliyor. AKT 3, 74: "Tüccara ait olan gümüşü Kusia buraya taşıdı, Aşağı Ülke'nin kervanı alıkondu. Burada kalay ticareti olmuyor. Eğer Aşağı Ülke'nin kervanı buraya ulaşırsa şehrin verdiği hükme göre kalay ve kumaşlar satın alacağım".

Diğer bir belgede şunları okuyoruz: "Onlar çıkmayı reddettiler, biz sana yazıyoruz. Ela buraya ulaştığı andan itibaren kalay satın alacağız. Kalay sarılmıştır. Üç sargı kalay için satın alınmıştır. Dān-Aššur için bana yazdığına göre Aşağı Ülke'de satın alındı. Bana yazdığına göre kalay satın alacağım ve eğer Dān-Aššur engellerse tüm kalayı nakledeceğim. Seyyahlarla gönderebilirim"(KTS 1, 41, A).

Māt-šapiltum'in coğrafi anlamı için bir yorum yapılarak, Aşağı Ülke'nin her hangi bir yer adıyla eşitlenmesine müsaade etmeyeceği, bir kervanın şehir ya da ülkeden isim alması yaygındır ve orada toplanan kervan için isimlendirilir(Dercksen 2004, s. 28). AKT 3, 66 ile karşılaştırıldığında, kervan Hahhum'dan Kaniš'e giderken "harranim ša hahhim", Hahhum kervanı diye anılırdı.

Eski Asurca'da māt šapiltum'un karşılığı olmasa da, mātum šapiltum Mari tabletlerinde üç yerde geçer. Burada Mari bakış açısından bölgenin güneydoğusundan bahsedilir. Bu belgeler yüz yıl sonraki Eski Asurca belgelere referanstır. İlk defa ARM 26/1 205, (mātım ša šapiltim) Zimrilim zamanına ait olup, burada bir düşman ülkesi kastedilmiştir. İkinci referans, A. 1333'te yer alır ve mātum šapiltum F. Van Koppen tarafından yayınlanmıştır(Koppen 1997, s. 420). Yasmah-Adad'dan gelen bir mektup, Aşağı Ülke ve Eşnunna kralı hakkında bilgi ister. Van Koppen, Aşağı Ülke denilen bölgede birkaç ülkenin varlığından söz etmektedir. Birisi Aşağı ve Yukarı Suhum diye ikiye bölünen Suhum'dur. Suhum şehri Bābil'den Asur'a giden alternatif yol üzerinde bulunuyordu. Suhumun Mari valisi olan Meptum tarafından gönderilen bir mektupta buradan bahsedilir. Burada Zimrilim'e rapor sunan Meptum Eşnunna'dan gelen 29 eşek yükü kalayın ulaştığını bildirir. Bu kervanların yalnızca kuzeye gittiği belirtilmiştir(Dercksen 2004, s. 29). A.

1333'te Ešnunna ile coğrafi birleşimi söz konusudur. Üçüncü Mari tableti Aşağı Ülkeyle alakalı olarak A. 4309, Ešnunna, Bābil, mātum šapiltum, Numha, İdamaras sırasıyla bahsedilir ve māt šapiltum'un Larsa krallığı olacağı söylenir(Dercksen 2004, s. 29).

Eski Asurca belgelerde geçen Aşağı Ülke muhtemelen Ešnunna'nın güney bölgesi için bir genel ifade olduğu ve tahminen Mari belgelerinden gelen zamandaki Larsa krallığı anlamına geleceği görülür. Buradan anlaşıldığına göre, Larsa veya diğer Akadlı tüccarlar Asur'a kumaş veya kalay taşıyan bir aracı durumundadırlar. Asur'a kalay taşıdıkları gibi, M.Ö. 19. yüz yılın ilk on yıllarında Eski Asurca kayıtlardan tarihlenebilen Larsalı Sumuel'in hakimiyetinde vuku bulduğu görülür. Bu dönemde Ur ve Dilmun arasındaki ticaret devam etmiştir ve Ur şehri Mezopotamya'ya kalayın girdiği yerdir, ayrıca İlišuma'nın Akadlılar ve oğullarına özgürlük tanıdığı zaman etkilenmiş şehirlerden biridir. Fakat Dilmun yoluyla ithal edilen mallar arasında kalaydan bahsedilmez. Asur'a kalay taşıyan yolun bir parçasını kontrol etmesinden dolayı Larsa bunun dışında tutulur(Dercksen 2004, s. 29).

Ur Şehrinin kalay ticaretindeki rolü hariç tutulamaz. Susa'da M.Ö. 1927'de Larsalı Gungunumun idaresi zamanında kral olan Atta-huşu Mezopotamya'ya kalay taşımak için bir transit yol kurmuştur. Bu M.Ö. 18. yüzyılın başlarında olmalıdır. Kaniş kârum II. tabakadan mektuplarda bahsedilen bilgiler Güney Mezopotamya ile Asur arasındaki ticaret anlaşmaları üzerine bulunabilir. Asur Şehir Devletinin büyük kralı ile bir yemin yaptığı görülür (Kt. 92/k 309, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002, 351). Kralın kimliği belli değildir.

Mari kralı Zimrilim'e gönderilen bir mektupta lapis taşının Susa'da bulunduğundan söz edilir. Mektup, Şamşi-Adad'dan öncesine aittir, Şamşi-Adad, Naram-Suen'in 23. yılında doğmuştur. Bu dönem Kaniş kârum II. tabakanın yıkılmasından birkaç on yıl sonrasına aittir. Halen Asur'a kalayın Susa yoluyla geldiği kabul edilir. Asurlular, Akadlıların Anadolu'ya kalay ihracatı üzerindeki tekelini önlemeye çalışmışlardır. Kültepe 1962 yılı kazılarında ortaya çıkan bir antlaşma belgesinden görüleceği gibi(Kt. n/k 715) Akadlılar Ešnunna yoluyla kalay sağlayan ve Güney Mezopotamya veya Ešnunna'da oturanlardır. Asur'a gelen kalay Susa için de önemli bir rol sağlamıştır.

Asur'dan Anadolu'ya Ulaşan Yollar

Asur'dan itibaren kervanların kuzeye doğru ilerleyerek, Şadduatum'a ulaştıkları oradan hareketle Razamaya vardıkları görülür. Sonra Tell Rimahla eşitlenen Qattara'ya ulaşıyor ve oradan Karana'ya varılıyordu. Daha sonra Uhakim ve Sirwunum'da Haburatum ve Burulum istasyonları bulunuyordu. Azuhinum'dan Ašihum'â oradan Şubat-Enlil'e ulaşıp oradan güney-batıya hareket edilip İlan-sura'ya varılırdı. Sonra Habur'un kolları üzerinde yer alan Amaz, Nahur, Adnum, Mardaman ve Eluhtum'a ulaşıldı(Heimpel 2005, s. XXIII). Burası yaklaşık olarak Türkiye-Suriye sınırındır.

Asur'dan Anadolu'ya doğru ilerleyen kervan yoluna baktığımızda şu şekilde bir güzergâh izlemektedir; A; Apum-Haqa-Tegaramma, B; Asur-Qattara-Burullum-Şimala -Hahhum- Zalpa; C, Asur-Hamisanum-Şimala-Zalpa; D. Qattara, Taraqum-Abum-Amaz-Nahur-Abrum- Haqa.

Burullum'u Viranşehirde lokalize etmemiz halinde, Şimala'yı Siverek'e yerleştirip buradan itibaren yol batıya dönerek Fırat'ı geçip Hahhum'a ulaşıyordu. Hahhum'dan itibaren bir yol batıya doğru ilerleyip, Timelkiya üzerinden, Hurama geçilerek, diğer bir yol ise, kuzeye ilerleyip Darende civarında olması gereken Zalpa üzerinden Gürün-Pınarbaşı yolundan Kaniş'e varılıyordu. Fırat'ın doğusundaki önemli bir merkez

Haqa olup, Elaziğ'in güneyinde yer almış olmalıdır. İster Şubat-Enlil ile eşimsenen Apum'dan, ister Yukarı Dicle bölgesinde olacağı söylenen Nihriya'dan, isterse Habur üçgeninde Asur'dan itibaren 15. istasyon olan Eluhut'tan gelen yolda ikinci önemli merkezin Haqa olduğu görülür. Haqa'dan sonra Fırat ırmağı geçilerek, kuzeye ve batıya doğru yolun devam etmiş olması gerekir. Yani bir yolun Malatya üzerinden Kayseri'ye doğru, diğer yolun Hekimhan üzerinden Sivas'a doğru gitmiş olması muhtemeldir.

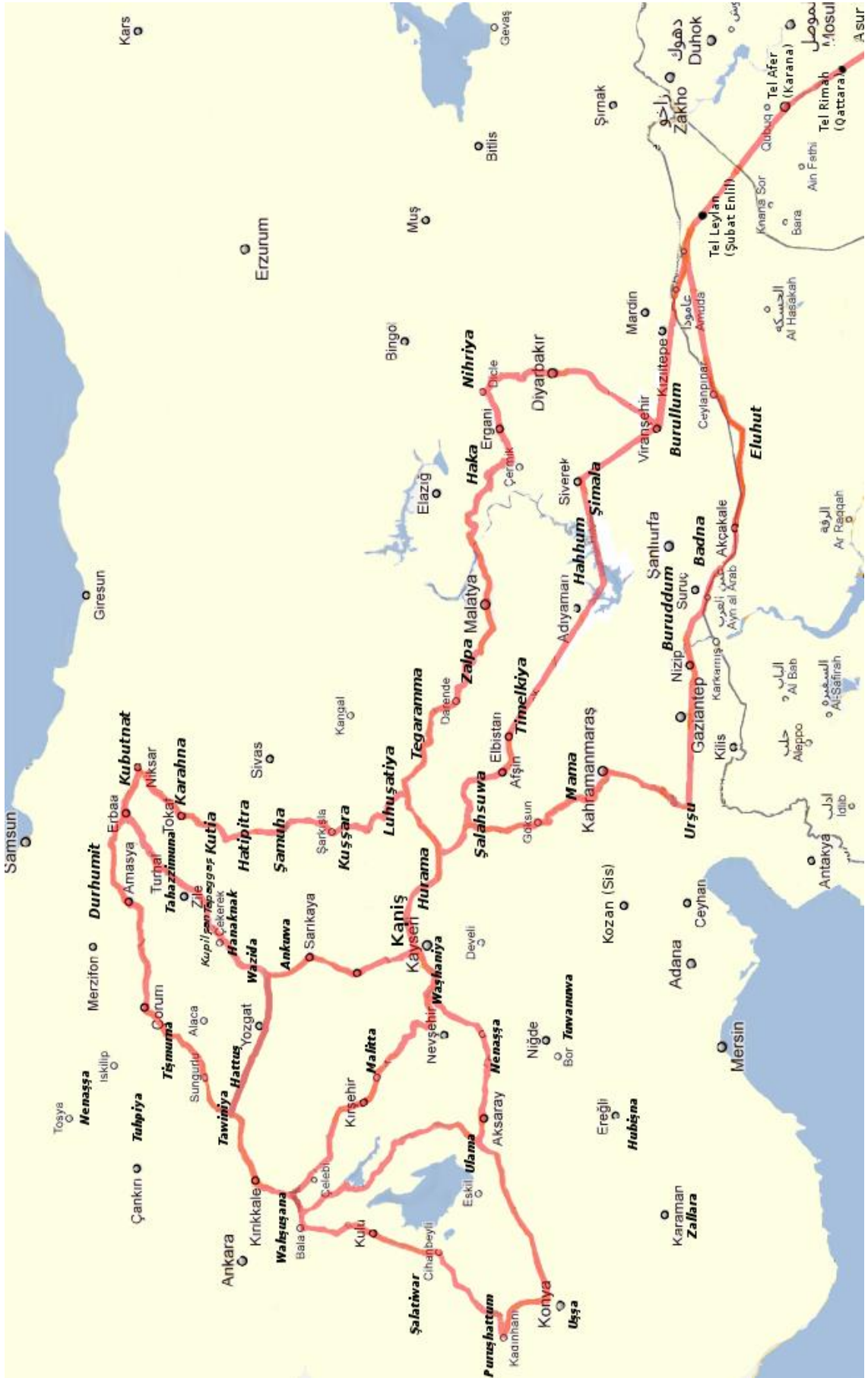
Asurlu tüccarların kervanları Timelkiya'dan kuzeye doğru harran-sukinum denilen yoldan, Luhuzatiya, Kuşşara, Şamuha, Karahna ve Kubumat üzerinden Amasya civarında olacağı düşünülen Durhumit'e ulaşıyordu. Şöyleki, Elbistan civarında olacağı kabul edilen Timelkiya'dan itibaren Afşin üzerinden ilerleyip kuzeye dönerek, Pınarbaşı'nın doğusunda olması muhtemel Luhuşatiya'ya ve oradan Şarkışla civarında aranması gereken Kuşşara'ya ulaşıyordu. Kuşşara'dan sonra Kızılırmak geçilerek Şamuha'ya varılıyordu (Yıldızeli'nin Kayalıpınar köyü). Buradan itibaren Hatipitra-Kutia geçilerek Tokat'ın hemen kuzeyinde bulunan Hititlerin Karahna kenti olacağını düşündüğümüz Comana Pontika'ya varılmaktaydı. Buradan itibaren Klasik Kaberia/Kybistra (Niksar) lokalize edilen Kubumat'a ve oradan Amasya civarında olması muhtemel Durhumit'e ulaşıyordu.

Timelkiya'dan sonra Hurama geçilerek Kaniş'e kervanlar geldiği gibi, Şalahşuwa üzerinden Kaniş'e veya Kaniş'e uğramadan güneyden Waşhaniya- Puruštattum yolu devam ediyordu (Nevşehir'in güneyinden Konya Ovasına doğru). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş'ten itibaren batıya giden yolun Nevşehir'in güneyinde Aksaray'a ve oradan biri batıya Konya Ovasına doğru ilerlerken diğerinin kuzey-batıya Ankara'ya doğru devam ettiği anlaşılır. Bu yollardan biri üzerinde; Waşhania-Nenaşsa-(Nenizi)Ulama-Puruštattum diğerinde ise, Waşhania-Nenaşsa-Athuruşna-Malita-Wahşuşana şehirleri yer almaktadır.

Asurlu tüccarların ticari mallarını Hurama'ya kadar getirdikleri ve buradan yolun ikiye ayrıldığı, birinin harran-sukinum diğeri ise, pazurtum diye adlandırıldığı görülmektedir. Tüccarların yazışmalarında, Timelkia'dan Puruštattuma kadar iki yolun uzandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri harran-sukinum diğeri ise, pazurtum olup, bu yol Hurama yolu olmalıdır (Şahin 2004, s. 29, 51). İmđilum isimli tüccarın Puşuken'e yazdığı mektupta, Zalpa'nın kumaşlarını ve Hurama'nın bakırını Tawinia yoluyla harran-sukinumdan Wahşuşana'ya girdirdim demektedir (KTS 2,4). Bu şekilde, Hurama'dan itibaren kuzeye doğru uzanan yolun harran-sukinum olarak isimlendirdikleri görülmüyor.

Bir belgeden anlaşıldığına göre (AKT 3 s. 111-112, Kt. 83/k 284) ticari mallar harran sukinum'dan geçerek şehre girdiğinde şadduatum ödeniyordu. Harran-sukinum'dan gelen kervanlardan alınan bu vergiye ilişkin etraflıca bilgi bulunur. Kaniş kârûmunun diğer kârûm ve wabartumlara demir madeniyle ilgili yazdığı belgelerde, yüklenmiş merkeplerin harran-sukinum'dan getirilmesi istenmektedir (Çeçen 1997, Kt. 92/k 203). Kt. n/k 705'te; "senin malını 30 eşekle harran sukinum'dan buraya getirsin" ifadeleri yer alırken, Kt. 75/k 58'de "100 kutanum kumaşını harran sukinum'dan getirdim", denilmektedir (Bayram 1998, s. 288). Tüccarların, şadduatum vergisini Asur Devleti adına kârûm dairesine ödedikleri anlaşılmaktadır.

Hasan Ali Şahin Arşivi

Basra Körfezi Yolu

Sumer edebi metinlerinde Dilmun, Magan ve Meluhha diye geçen bu üç yer, Dilmun. Yukarı Körfez, Magan Aşağı Körfez ve Meluhha İndus vadisi olarak görülmüştür. 3. binyılın sonlarındaki tüm referanslar sıkça gemilerle ve deniz yoluyla güney Mezopotamya ile yapılan ticareti gösterir. Pers körfezi ile Hindistan'dan ithalatla ilgili bir durumdur. Dördüncü binyılda, doğudan kara ticareti kilit bir rol oynadı. Daha iyi kazanmak üzere önce Uruk ve sonra Proto-Elam tüccarları ve idarecilerinin İran platosuna yayılmasına yol açtı. Deniz ticareti büyüdükçe daha maliyetli kara ticareti kötüleştirdi ve üçüncü binyılın ilk yarısında kuzey-merkez ve kuzey-doğu İran ticaret yollarının (Godin Tepe'den Tepe Hisara) çökmesine katkıda bulundu(Thornton, 2013, s. 600).

Umman bakırlarının ihracatını kanıtlayan daha erken tarihe dair belgelerden, Uruk döneminde Mezopotamya'ya ulaşan bakırın Umman'dan organize edildiği anlaşılıyor. Araştırmacılar, bir yandan edebi metinlerden yararlanarak, diğer yandan cevher ve eserlerin yapılan kurşun izotoplarının analizleri sonucu Umman bakırını bir işaret buldular. Uruk devrinden Akad devrine kadar Mezopotamya'dan 179 obje analiz edildi. 23 adedi Uruk dönemi eserleri ve 6 eser Umman orijinli bakır (% 27) 3 adedi Umman'dan gelip Uruk'ta bulundu. Uruk dönemi dışındakilerle ilgili kronolojik bilgi yoktur. Kuzey İraktaki Tepe Gawra'dan gelen iki adet obje ve 1 adet Şeyh Hasan'dan gelen Orta Uruk devrine aittir. Son iki keşif Orta ve Geç Uruk devrinde Ummanla Mezopotamya arasındaki ilişkileri destekler görünüyor. Potansiyel olarak bakır ticareti üzerine kurulmuştur. Abu Dabi Emirliği'ne doğrudan ilk silindir mühür Geç Uruk devrine tarihlendi. Bu mühürler, Kuzey Suriye'deki Uruk kolonilerinde bulunmuş olup, aynı zamanda tekstil endüstrisindeki yüksek görevi temsil etmektedir(Carter 2013, s.582).

5. binyıl Ubeyd seramikleri Doğu Arabistan kıyıları boyunca Birleşik Arap Emirliklerine kadar kanıtlandı. Uruk dönemi seramikleri Umman yarımadasının hem batı hem de doğu kıyılarında bulunmaz. Belki de bölgenin 4. binyıl sitelerinde eksiktir. R'as-al Hamra modern Maskat sitesinde ise Uruk döneminden 2 adet parça Mezopotamya seramiği bulundu. Ne olursa olsun, Mısır'a, Kafkaslara ve Merkezi kuzey İran'a kadar olan iyi bilinen Uruk ticareti gemiciliği kapsamaz, Mezopotamya'nın 4. Binde Ummanla sınırlı bir görünümü vardır. Bu tablo 4. binyıl sonu ile 3. binyıl başlarında dramatik olarak değişir. Bu devirde Yeni Hafit Dönemi (M.Ö. 3100-2700) denilen Umman yarımadası toplumları dramatik bir dönüşüm geçirdi(Thornton, 2013, s. 606).

İlk defa taş ve kerpiçten yapılan mimariyle kalıcı büyük yerleşmeler kuruldu. Abu-Dabi'den R'as-al Hadda kadar alçak tepeler üzerinde taştan Tümülüs mezarların on binlercesi bulundu. Oldukça görünür durumda olan mezar buluntuları yanmış statit süsler, metal, kabuk, yarı taş silahlar, aletler bakırdan eserler görülmüştür. Çok önemlisi Hafit dönemi mezarların hepsi bir adet Cemdet-Nasir sitilinde (M.Ö. 3100-2900) minyatür ya da Er hanedan I (M.Ö. 2900-2700) sitilinde vazolar görülür.

Mezopotamya sitilindeki bu vazoların orijini konusunda bunların Mezopotamya'da üretildiği ve Umman yarımadasına taşındığı iddia edildi. Bu çok renkli kavanozlar ve el yapımı devetüyu ve iyi pişirilmiş olan kavanozlar için kısmen doğrudur. Fakat Hafit dönemi mezarlardaki seramiklerin çoğunluğu farklı karakterdedir. Biçimleri ve renkleri ve yeşilimsi devetüyu kavanozlar için olsa da çoğu farklı karakterdedir. Ancak iyi pişmiş olmayan ve el yapımı olmayanlar sıkça kaba üretimler olanlardır. Hafit seramikleri Mezopotamya formunda yerel üretim olabilir (imitasyon). Akad Devri'ne kadar Mezopotamya ithal seramikler Magan'da bulunamadı. Onun yerine geç dönem Umm an-Nasir gömüleri yerel yapım boyalı kaplar ve ithal kaplar İran Belucistan'dan ve Harappa'dan güzel boyalı kaplar getirildi. Dilmun'dan gelen

Barbar seramikler Birleşik Arap Emirlikleri kıyılarında bulundu. Wadi Suq kültürü M.Ö. 2000-1500 Mezopotamya ve Dilmun seramikleri B.A. E. kıyılarında bulundu. Geç Harappa kapları Umman'ın doğu kıyılarında Bahreyn sitelerinde kısıtlı olarak görülür(Thornton, 2013, s. 608).

Kuzeydeki Uruk yayılımıyla aynı zamanda Güney Mezopotamya'nın ticari çıkarlarının Körfez'de yeniden aktif hale gelmesi tesadüf değildir. Bazıları kuzeydeki Uruk çıkarlarının güneydeki bir sosyo-çevresel çöküş aşamasıyla sona erdiğine inanıyor olsa da, kolonilerle iletişimin zayıflamasına ve sonuç olarak güney kolonistlerinin yeniden dirilen yerel topluluklar tarafından sınır dışı edilmesine yol açıyor. Diğerleri güneyde bu tür bir aksama için hiçbir kanıt görmemektedir. Bunun yerine güney nüfusu ticaret çıkarlarını Körfez bölgesine çevirmiş olabilir, zira Körfez içindeki deniz taşımacılığının nispi etkinliği Fırat ve Dicle'ye kadar olan nehir taşımacılığına kıyasla yolculuk süreleri açısından Körfez bölgesinden bir bakır kaynağına Anadolu ve İran'daki eski kaynaklardan kesinlikle daha kolay erişildi. Örnek olarak; Fırat nehrinden Uruk'tan Hacinebi'deki Uruk ticaret deposuna yolculuk nehrin girişinden sonra 1360 km civarındaydı. Fırat'taki eski nehir tekneleri çekme takımının büyüklüğüne ve muhtemel teknenin büyüklüğüne bağlı olarak günde 10 -20 km arasında değişen hızlarla yukarı çekilmektedir(Robert Carter 2013, s. 589).

Ur şehri Fırat Nehri'ne sahip olması ile birlikte bunun haricinde büyük bir limandı. Ur Kraliyet Mezarlarındaki göz kamaştırıcı zenginlik büyük olasılıkla çok eski, etkin, oldukça kazanç ve kâr elde edilen bir transit ticarettir. Bu ticaret bir yandan nehir yoluyla Mezopotamya'nın geri kalanıyla, Suriye ve Anadolu'yla, öte yandan da Basra Körfezi boyunca Dilmun, Magan, Doğu İran hatta İndus Vadisi'yle yapılmaktaydı. Birçok yüzyıl boyunca Ur'a zenginlik katmış olması gereken bir ticaretti(Georges Roux, 2005, s. 55-58) Ur mezarları özellikle bu şehrin sahip olduğu kültürü yansıtmaktadır. El sanat ürünlerinin kalitesinden, madenleri ve değerli taşları işleyebilmesi bakımından yüksek bir teknolojiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısı ile uzak ülkelerden gelen Lapis Lazuli'nin örneğin Badaşan gibi, Ur şehrinin uluslararası ticaret ve takas gerçekleştirmeye yetecek kadar kaynağı sağladığı düşünülmektedir(Leick, s. 159).

Coğrafi konumuna göre Ur Şehri Bağdat ile İran Körfezi arasında yer almakta idi. Kentin bir zamanlar Basra Körfezi'nin önündeki lagüne akmakta olan nehrin kıyısında olduğu görülür. Bu coğrafi konumu Ur'dan denize ve lagüne dökülen diğer başka akarsular vasıtasıyla ulaşabildiğini göstermekteydi. Eskiden özellikle deniz ulaşımı malların ithalatında ve ihracatında önemli bir takım roller üstlenmekteydi. Ur'lu tüccarların gemi yolculuğu ile tekelleştirilmiş olan güney Mezopotamya'ya bağlantılı olan ticaret yolları ile Basra Körfezi kıyılarında ilişkilerde buldukları görülür(Oppenheimer, 1954, s. 13).

Sumer kralları zaman zaman üçüncü binyılın ortası ve sonu arasında Körfez bölgelerini fethetmekle övünüyorlardı. Bu tür iddiaların ilki potansiyel olarak Er hanedan devrinde hüküm süren Nanşe dönemi kadar erken, duvar plakalarına ve pivot taşlarına yazılan Ur-Nanşe (Lagaşın İlk Hanedanı, M.Ö. 2500) metinlerinde yaygın olarak iki farklı çeviri vardır: birincisi Ur-Nanşe'nin Dilmun gemilerinin yabancı topraklardan Lagaşa odun taşıdığı konusudur. Bununla birlikte Ur-Nanşe'nin boyunduruğunu Dilmun teknelerine bıraktığı (yani tabi tuttuğunu) iddia ediyor. Akad kralları birkaç fetih iddiasında bulundu. Akadlı Sargon, Enlil'in ona Yukarı Deniz'den Aşağı Deniz'e kadar olan ülkeleri verdiğini söyledi ve Meluhha teknelerini, Magan teknelerini ve Dilmun teknelerini Akkad rıhtımına bağlandığını beyan etti. Bu, Lagaş ve Ur gibi büyük deniz ticareti yapan Sumer şehirlerinin daha önce keyfini çıkardığı ticareti güvence altına almayı amaçlamış olabilir. Daha sonra Maniştusu, Anşan ve Şerihum'a karşı yürütülen bir kampanya sonrasında Aşağı Deniz'i geçip otuz iki efendiyi yendiğini iddia etti.

Dilmun veya Magan'dan belirli bir söz edilmese de; Naram-Sin daha sonra Magan'ın boyun eğdiğini ve kralını ele geçirdiğini iddia etti (Potts 1990, s. 136-137). Ayrıca iki kez boyunduruğunu Dilmun ve Magan'a (Heykel D ve Silindir A) yatırdığını iddia eden Gudea (ikinci Lagaş Hanedanlığı) döneminde Körfez bölgeleri üzerinde hegemonya iddiaları var. III. Ur Hanedanı kralı Ur-Nammu, "Magan teknesini Nanna'ya iade ettiğini", yani Magan ile ticareti geri yüklediğini belirtti. Az sayıda belge, Kraliyet övünmelerinin abartısı ile bozulmamış, III. Ur İmparatorluğu'nun Dilmun'a ve bir süre Aşağı Körfez'e (Magan) kadar genişlediğine dair iyi kanıtlar sağlar. İlk olarak, Şulgi'nin 34. yılına ait bir metni Magan'a birlik gönderilmesinden bahsediyor. İkincisi, resmi bir devletten Şulgi 'ye bir mektubun kopyalarında "beyim, deniz ve Dilmun topraklarından Simurrum sınırlarına kadar her konuda bana talimat verdiniz" ifadeleri geçer. İkincisi, Dilmun'un Şulgi'nin Diyarı. Üçüncüsü, Şulgi'nin asker göndermesinden 13-14 yıl sonrasına ait olan, Amar Sin'in 1. yılına ait bir belgede, Magan valisine (ensi) atıfta bulunur. Doğru'dan Mezopotamya yönetiminin bu aşaması, Kuveyt Fila höyük dizisinin tabanında, Failaka adasında, III. Ur Dönemi'nin yakın zamanda tanımlanmış bir alanı F6 höyüğü ile ilgilidir. Ur'un yaklaşık 260 km güneydoğusunda doğrudan bir hatla Failaka, Isin-Larsa döneminde Dilmun uygarlığının önemli bir ticaret istasyonu olacaktı. Yeni keşfedilen seviyeler tamamen Mezopotamya maddi kültürü sergilemektedir. Bu sitenin Körfez halkları ve ticaret ağları üzerinde kontrolü sağlamak için kurulmuş olan III. Ur İmparatorluğu'nun bir karakolunu temsil edip etmediğini sormak zorunda. Bu, metinlerde Dilmun ile ticareten bahsedilmemesini uzlaştıracaktır (Carter 2013, s. 593-594).

Sonuç

Güney Mezopotamya'da dünyanın ilk medeniyetlerinden birini kuran Sumerler artı ürünlerini komşu ülkelerle yapılan ticaretle takas ederek, ihtiyaçları olan madenleri sağlamaya çalıştılar. Dilmun diye bahsettikleri günümüz Bahreyn özellikle altın, gümüş, bakır ve kalayın sağlandığı yer olmuştur. Ayrıca daha güneydeki Ummanla ve günümüz Pakistanı'nda yer alan İndus vadisindeki medeniyetlerle ticari münasebetleri bulunduğu ve bakırın Umman'dan kalayın ise İndus bölgesinden gelmiş olacağı görülür. Güney Mezopotamya'dan Fırat kervan yolu kuzeye doğru ilerleyip Mari (Suriye-İrak sınırında) ve oradan önemli Akdeniz limanları olan Ugarit (Laskiye) ve Amurru (Trablusşam) ulaşmaktaydı.

M.Ö. II. Binyıl başlarında Musul'un 110 km güneyinde Dicle nehri kıyısında yer alan Asur kenti önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Elamın başkenti Susa'dan gelen kervan yolu Asur'dan itibaren kuzeye doğru ilerleyip, Karana (Tel Afer) ve Apum (Tel Leylan)u geçerek, batıya doğru günümüz Türkiye topraklarına ulaşıyordu. Kervanlar Fırat ırmağını üç yerden geçerek Orta Anadolu'ya doğru ilerlemekteydi. Birincisi, en güneyde Urfa/Birecik'ten, Gaziantep ve Kahramanmaraş üzerinden; ikincisi, Adıyaman/Kahta'nın kuzeyinde Sumeysat/Samsat'tan geçerek, Elbistan-Afşin-Göksun-Sarız üzerinden, üçüncü yol ise, Malatya'nın doğusundan geçerek Malatya- Darende-Gürün-Pınarbaşı üzerinden Kaniş'e ulaşan yollardır. Kaniş (Kayseri şehir merkezine 20 km uzaklıkta)'in kuzeyinden ilerleyerek Kızılırmak'ı Sivas/Yıldızeli'nin Kayalıpınar Köyünde (Şamuha) geçerek Tokat'a doğru devamla Amasya'ya kadar ulaşıyordu. Buradan günümüz Samsun-Ankara yolu boyunca devamla Kırıkkale civarında yine Kızılırmak'ı geçerek Tuz Gölü'nün hem doğu hem de batısına doğru ilerleyip, Konya'nın kuzeyinde olacağını düşündüğümüz Puruṣhattum'a kadar giden kervan yolunun varlığı görülür. Ayrıca kervanlar Kaniş'ten itibaren İncesu-Ürgüp üzerinden giderek, Nevşehir'in güneyinden geçip Aksaray ve oradan Konya ovasına ulaşır son istasyon Puruṣhattuma varmaktaydı. Kaniş'ten Amasya'ya doğru uzanan bir diğer yol ise, Sarıkaya üzerinden Sorgun'un doğusundan geçip Çekerek ve Zile üzerinden giderek Durhumit'e ulaşmaktadır

(Amasya civarı). Görüleceği üzere Asurlu tüccarların kervanları Anadolu'da kuzeyde Amasya'dan batıda Konya Ovası'na ya da Afyona kadar ilerliyordu. Asurlu tüccarların M.Ö. 1975-1711 yılları arasında güneyde Şanlıurfa'dan kuzeyde Amasya ve batıda Afyonkarahisar'a kadar yaklaşık 40 şehirde birer ticaret kolonisi kurarak yerleştikleri ve Asur'dan getirdikleri başta kalay ve kumaş olmak üzere çeşitli ürünleri önce bakırla takas edip sonra gümüşe ve altına çevirip ülkelerine taşıdıkları anlaşılmıştır.

Kaynakça

- [1] AKT III, E. Bilgiç-C. Günbattu, Ankaraner Kültepetafeln, (FAOS B-3) Stuttgart.
- [2] ARM 26, Georges Dossin, Charles-Francois Jean, Archives royales de Mari. Mari ; 1,2. – 1988; 26,1,2
- [3] Bayram, Sabahattin(1998) ‘Kültepe’den Kaçakçılıkla İlgili Yeni metinler’, XXXIV. Uluslararası Assyoloji Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara. s. 285-289.
- [4] BIN IV, Clay, A.T, Letters and Transactions from Cappadocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies IV, New Haven 1927.
- [5] Carter, Robert (2013), ‘Sumerian and Gulf’ chapter 30, Edited by, Harriet Crawford, THE SUMERIAN WORLD, New York, 2013, (579-599)
- [6] CCT, Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum.
- [7] Çeçen , Salih (1997) ‘Kaniş Kārumu’nun Diğer Kārüm ve Wabartumlara KÜ.AN (amutum) ile İlgili Önemli Talimatları’, Belleten, C. LXI, (1997), S. 231, (219-232)
- [8] Dercksen, Jan G. (2004), Old Assyrian Institutions, Leiden .
- [9] Garelli , Paul (1963), Les Assyriens en Cappadoce, Paris.
- [10]Günbattu, Cahit (1998), ‘Kültepe’den Sargon’a Ait bir Tablet’, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Çorum 1996, Ankara (261-279).
- [11]Heimpel, Wolfrang (2005), Letters to the Kings of Mari, Eisenbrauns .
- [12]Hesse, Khristiana Josephos (2006) ‘Aspects of Cultural Interactions in the Old Babylonian Period. The Contact Between Mari and Hazor A case Study’, Uppsala Universty, Departman of Archaeology and Ancient History,
- [13]KTS I.J. Lewy, Julius, Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stanbul, İstanbul 1926.
- [14]KTS II Donbaz, Veysel, Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stanbul, Stuttgart.
- [15]Koppen, F. Van (1997) , ‘L’expédition à Tilmun et la révolte des bédouins’, MARI 8, Paris, (417-430)
- [16]Leick, Gwendolyn (2019), Kentin Mucidi Mezopotamya Mitoloji, Arkeoloji ve Tarih (Çev. Ekin Duru) (İstanbul: Say Yayınları, 2019).
- [17]Potts, T.F (1993), ‘Patterns in third-millennium BC Mesopotamia and İran’, Archaeology ,vol .24, (379-402)
- [18]Potts D. T.(1990) , The Arabian Gulf in Antiquity, Volume I. Oxford: Clarendon Press.
- [19]Roux , Georges (2005) , ‘Ur Mezarlığı’nın Büyük Gizemi İçinde Eski Yakındoğu’ Sümer’den Kutsal Kitap’a, Cultura (Ankara: Dost Kitabevi,),(55-58)
- [20]Şahin, H.Ali, (2004), Anadolu’da Koloniler Devri, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi yayını, Kayseri.
- [21]Thornton, Christopher P, (2013),” Mesopotomia, Meluhha, and Those in between,” , Edited by,

Harriet Crawford, chapter 31, The Sumerian World, New York, (600-620)

[22] Tosun, Mebrure- Kadiye-Yalvaç (1976), Sumer Dili Grameri, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara.

[23] TCL Textes Cuneiformes Musee du Louvre , Paris.

[24] Veenhof, Klaas,R (1972), Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology, Leiden.

[25] Veenhof, Klaas,R (2010),“The City, its Traders, and its Commercial Network”: Journal of the Economic and Social History of the Orient, 2010, Vol. 53, No. 1/2, Empires and Emporia: The Orient in World Historical Space and Time (39-82)